



**Universiteit  
Leiden**  
The Netherlands

## **Nederlands spreken als uitgangspunt: Willem Sijbrand Logeman (1850-1933) in het meertalige Zuid-Afrika**

Wal, M.J. van der; Boogaart, R.; Lalleman, J.; Mooijaart, M.; Wal, M.  
van der

### **Citation**

Wal, M. J. van der. (2009). Nederlands spreken als uitgangspunt: Willem Sijbrand Logeman (1850-1933) in het meertalige Zuid-Afrika. In R. Boogaart, J. Lalleman, M. Mooijaart, & M. van der Wal (Eds.), *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit*. (pp. 329-338). Leiden: SNL. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16290>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16290>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

# Woorden wisselen

Voor Ariane van Santen

bij haar afscheid van de Leidse universiteit

*Redactie*

Ronny Boogaart

Josien Lalleman

Marijke Mooijaart

Marijke van der Wal

## SNL-reeks nr. 20

De reeks van de Stichting Neerlandistiek te Leiden is een serie publicaties op het terrein van de Nederlandse taal- en letterkunde, onder redactie van B.P.M. Dongelmans en K.J.J. Korevaart.

Alle correspondentie betreffende de SNL-reeks, inclusief bestellingen en abonnementen, is te richten aan: B.P.M. Dongelmans, Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Universiteit Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.

### **Titelgegevens**

Ronny Boogaart, Josien Lalleman, Marijke Mooijaart & Marijke van der Wal (red.). *Woorden wisselen. Voor Ariane van Santen bij haar afscheid van de Leidse universiteit*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 2009. (SNL-reeks 20.) Met ill. en lit. opg.

ISBN 978-90-78531-09-8

NUR 616; 624

### **Trefwoorden**

morfologie; lexicologie; semantiek; taalnormen

© 2009 Stichting Neerlandistiek Leiden / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b van de Auteurswet 1912, j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 van de Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

# Nederlands *spreken* als uitgangspunt: Willem Sijbrand Logeman (1850-1933) in het meertalige Zuid-Afrika

Marijke van der Wal

## Summary

*In 1896 W.S. Logeman published his How to speak Dutch, a simple method of learning to speak, read and understand the language, a manual aimed at native speakers of English in South Africa. The title reveals Logeman's focus on the spoken language, a remarkable phenomenon, in particular in multilingual South Africa at the turn of the century. Examining Logeman's approach, we find him a keen observer of linguistic variation and a pragmatic foreign language teacher. He considers Afrikaans a language in its own right and enlarges the second edition of his successful How to speak Dutch with translations into 'Cape Dutch' or Afrikaans.*

## 1. Nederlands leren in Zuid-Afrika

Over de verwerving van Nederlands als tweede taal hebben Ariane van Santen en ik een aantal keren samen college gegeven. Toen wij tijdens een van die werkgroepen aandacht besteedden aan het leren van het Nederlands in Zuid-Afrika, stuitte we op W.S. Logemans *How to speak Dutch, a simple method of learning to speak, read and understand the language*, een leerboek dat voor het eerst in 1896 verscheen. Bij publicatie gaf de auteur aan dat zijn daarin opgenomen kleine grammatica de eerste was specifiek gericht op het gesproken Nederlands. Het boek had succes: het was veel sneller uitverkocht dan verwacht en drie jaar later zag een uitgebreide, grondig herziene tweede druk het licht. Die werd gevolgd door een derde druk in 1901 en een vierde in 1904, die allebei met slechts enkele wijzigingen in essentie gelijk zijn aan de tweede druk.

Er verschenen in de tweede helft van de negentiende en de vroege twintigste eeuw meer Engelstalige leerboeken voor het Nederlands in Zuid-Afrika, bijvoorbeeld van de hand van de productieve Hubertus Elffers (1858-1931) (Van der Wal 2008). Er was duidelijk behoefte aan leer materiaal voor diverse doelgroepen in een context waarin Engels, Nederlands en Afrikaans een rol speelden. Het Afrikaans kreeg over het algemeen weinig aandacht. Daarom is het opvallend dat Logeman in de tweede druk van zijn *How to speak Dutch* vertalingen en oefeningen in het 'Cape-Dutch', het Kaap-Hollands of, in huidige termen, het Afrikaans, toevoegt. Ze zijn aangeleverd door J.F. van Oordt; Logeman zegt zelf geen 'Cape Dutch' te beheersen.<sup>1</sup> De opmerkelijke aandacht voor het gesproken Nederlands en voor het Afrikaans doet de vraag rijzen wie toch deze Willem Sijbrand Logeman was.

---

1 Johan Frederik van Oordt (Kaapstad 20-11-1856 – Kaapstad 6-9-1918) kwam op tweejarige leeftijd met zijn vader naar Nederland, waar hij schoolging. Toen hij in 1873 terugkwam in Zuid-Afrika, werkte hij, na het behalen van zijn onderwijzersdiploma, op het instituut van zijn oom F.D. Changuion. In 1901-1902 was hij zes maanden assistent bij Logeman op het South African College. Zij schreven samen het

## 2. Globetrotter en taalkundige Willem Sijbrand Logeman (1850-1933)

Wie de naam W.S. Logeman googelt, krijgt tot zijn verrassing als resultaat de nog in 1973 opnieuw uitgegeven *Introduction to the study of the history of language*, een vertaling van Hermann Pauls *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Deze vertaling werd in 1891 voor het eerst gepubliceerd door Herbert Augustus Strong, Willem Sijbrand Logeman en Benjamin Ide Wheeler. Strong en Wheeler waren classici. De Engelsman Herbert Augustus Strong (1841-1918) was vanaf 1884 tot zijn emeritaat in 1909 hoogleraar Latijn aan de universiteit van Liverpool en de Amerikaan Benjamin Ide Wheeler (1854-1927) was hoogleraar Grieks en vergelijkende taalwetenschap aan de universiteit van Cornell. Maar wie was in dit gezelschap van deze hooggeleerden Willem Sijbrand Logeman?

Willem Sijbrand Logeman werd op 15 april 1850 in Haarlem geboren als zoon van Willem Martinus Logeman en Antje Mijnders.<sup>2</sup> Hij ging naar de HBS in Haarlem en naar het Amsterdamse Athenaeum. Ook studeerde hij aan het Doopsgezind Seminarie in die stad, waarschijnlijk met de bedoeling om dominee te worden. Dat liep anders, want hij ging om gezondheidsredenen enige tijd naar Portugal, waar hij als wijnhandelaar werkte en de gelegenheid te baat nam om in Portugal en Spanje rond te reizen. Na zijn terugkeer in Nederland legde hij het kandidaatsexamen letteren af aan de universiteit van Utrecht. Vervolgens ging hij naar Engeland, waar hij een eigen school oprichtte, bij Liverpool (Newton school, Rock Ferry).<sup>3</sup> Daar moet hij in contact zijn gekomen met Strong en betrokken zijn geraakt bij de vertaling van Pauls *Prinzipien*. De auteursvolgorde van deze publicatie maakt het mijns inziens aannemelijk dat Logeman meewerkte aan een initiatief van Strong waar Wheeler op afstand bij betrokken was.

Een jaar na deze uitgave, in 1892, ging Logeman naar Zuid-Afrika. Hij was niet de enige Nederlander die daar een carrière in het onderwijs begon; zijn tijd- en stadsgenoot de Haarlemmer onderwijzer Hubertus Elffers deed hetzelfde (Van der Wal 2008:224-225). Logeman werd eerst als ‘professor’/hoogleraar in een reeks vakken, Nederlands, Frans, Duits en geschiedenis, aan het Victoria College in Stellenbosch aangesteld. Twee jaar later werd hij ‘professor of modern languages’ aan het South African College in Kaapstad. Toen in 1908

---

*English-Cape Dutch vocabulary for the use of Englishmen* (1902) en *Phrases and dialogues with translations in Cape Dutch preceded by short grammatical notes on the latter language* (1903). Een tweede, aanzienlijk bewerkte druk van dit laatste werk verscheen, met Van Oordt als enige auteur, onder de nieuwe titel *Manual of Cape Dutch for the use of English students* (1908). Van Oordt raakte ook geïnteresseerd in Bantoetalen. Zie De Kock e.a. 1968-1987, II:791-793.

2 De biografische informatie over Logeman is gebaseerd op De Kock e.a. 1968-1987, I:477-478. Logeman, die sinds 17 juli 1879 getrouwd was met Henriette Maria Weijenberg (6-3-1858 – 21-12-1956), overleed op 6 februari 1933 in Kaapstad.

3 De vraag is of er een Haarlems netwerk bestond. Adriaan Francken (Wijdewormer 1860-Bloemfontein 1949), in Haarlem aan de Rijkskweekschool opgeleid als onderwijzer (1876-1880), was in de periode 1885-1890 onder meer aan de Engelse school van Logeman verbonden. Hij kwam iets eerder dan Logeman in Zuid-Afrika terecht: in april 1891 werd hij aangesteld aan het Grey College van Bloemfontein (De Kock e.a. 1968-1987, I:300-301). Francken was actief in de taalbeweging en publiceerde de *Easy guide to the South African Dutch language* (1900).

P.J. du Toit daar hoogleraar Nederlands werd, behield Logeman zijn hoogleraarschap Frans en Duits. Intussen publiceerde hij artikelen over Nederlandse grammatica in *Educational News*. Ook verschenen *Allerlei: een leesboek voor school en huis* (1895) en *How to speak Dutch* (1896), het leerboek dat hier onder de loep wordt genomen. In het vervolg zullen we steeds verwijzen naar pagina's in de vierde druk uit 1904.

### 3. *How to speak Dutch*: uitspraak en vocabulair

De doelgroep van *How to speak Dutch* bestond uit Engelsen die Nederlands wilden leren. De nadruk op het *spreken* van Nederlands, die direct uit de titel van het leerboek duidelijk wordt, is programmatisch voor Logeman, die stelt dat bij alle levende talen het spreken primair is. Voor het Nederlands zou bovendien gelden dat het in gesproken vorm veel gemakkelijker en eenvoudiger is dan geschreven. Het gesproken Nederlands is namelijk wat flexie betreft vrijwel zo eenvoudig als het Engels; alleen in de geschreven taal wordt naamvalsflexie nog weergegeven (zie pp. 15-16).<sup>4</sup> Het verwerven van een duidelijke en goede uitspraak staat voor Logeman voorop en dat vindt zijn weerslag in zijn aanpak. Hij heeft zijn leerboek zo ingericht dat er over twee bladzijden heen steeds vier kolommen staan: de eerste met Engelse tekst, de tweede met een fonetisch weergegeven gesproken Nederlands, de derde met het Nederlands in de 'authorised spelling'/de reguliere spelling en de vierde met de vertaling in het Afrikaans. In het begin moeten taalleerders zich helemaal op de tweede kolom richten, waarin Logeman met een eigen, eenvoudig fonetisch systeem de uitspraak weergeeft.

Logemans leerboek is praktisch opgezet. Na het eerste, vijftien pagina's tellende hoofdstuk over de uitspraak van het Nederlands en het Afrikaans volgen ruim 280 pagina's met oefeningen, vocabulair en veel dialogen/gesprekken. Veelzeggend is het begin van het citaat dat als motto aan *How to speak Dutch* voorafgaat:

Remark that the first thing you want in a language is the Vocabulary; men who learn many languages begin after the manner of Adam, with the names, not after the manner of the Schoolmaster with the Grammar. Those who do not want to learn a language begin with Grammar and Exercises.<sup>5</sup>

Het leren van de woordenschat wordt duidelijk ver boven dat van de grammatica gesteld. Met zo'n uitgangspunt verbaast het niet dat Logemans leerboek grotendeels uit uitvoerige dialogen bestaat, naast oefeningen met losse woorden of woordgroepen en vertalingen van Nederlands in Engels, van Kaap-Hollands in Engels en van Engels in Nederlands. Het zijn

---

4 Een ander bezwaar van het geschreven Nederlands is volgens Logeman de spelling van eenzelfde klank op verschillende manieren. Dat is niet onjuist, maar op dit punt steekt het Nederlands nog gunstig tegen de Engelse spelling af.

5 Logeman ontleende dit citaat aan Walter Besants roman *All in a garden fair* uit 1883.

dialogen met onderwerpen als ‘aan de ontbijttafel’, ‘het kantoor’, ‘de school en de lessen’, ‘bij de dokter’ en ze doen denken aan de dialogen in de zestiende- en zeventiende-eeuwse meertalige *Colloquia*-gespreksboeken.<sup>6</sup> Grammatica komt op het derde plan: *How to speak Dutch* wordt afgesloten met een grammatica van het gesproken Nederlands die 47 pagina’s beslaat. Die grammatica vertoont enkele opvallende kenmerken zoals we in paragraaf 5 zullen zien, maar ook het uitgebreide oefenmateriaal is voor taalkundigen interessant. Het is namelijk voorzien van noten met opmerkingen over registerverschillen in het contemporaine Nederlands.

#### 4. Registerverschillen en taalnormen

Expliciet wijst Logeman op registerverschillen, verschillen tussen ‘the real, living Dutch as used in conversation’ en de ‘artificial book-language’ (p. 16), tussen het levende Nederlands en de boekentaal. Boekentaal is *dit behoort aan mij* en *ik gaf haar eenen kus*, levend Nederlands *dit hoort an mij* en *ik gaf haar ’n zoen* (p. 17; vet M.v.d.W.). Hij geeft gradaties van formaliteit aan: zo merkt hij naar aanleiding van *die man daar heeft je iets te geven* op dat *iets* ‘less colloquial’ is dan *wat* (p. 40, noot 4) en *ik doe niets, mijnheer* geeft aanleiding tot de observatie dat *niks* beslist een volkse vorm is. Sprekers die elegant willen spreken, zeggen *niets* ‘when they think of it!’ (p. 66, noot 3). Die laatste laconieke toevoeging is typerend voor Logeman, die vaker signaleert dat veel sprekers een verkeerd beeld van hun eigen taalgebruik hebben. Een voorbeeld daarvan is het woord *arəmə*, waarin de, niet gespelde, ə heel licht uitgesproken moet worden (p. 45, noot 3; vet L.): ‘There are indeed a **few** speakers who omit it altogether and **great many** who **imagine** they do so.’ Sprekers stigmatiseren regelmatig een vorm die ze zelf blijken te hanteren zoals *zələ* in plaats van *zula* in een zin als *mijn broers zullen mij wel helpen*. Het is een vorm die heel veel mensen dagelijks gebruiken ‘when they forget to talk “fine”, but call vulgar when attention is drawn to them’ (p. 83, noot 4).<sup>7</sup> Het besef van een taalnorm is bij sprekers ook evident aanwezig bij de diminutiefvormen. In *Wil u een stukje brood?* wordt vaak in plaats van *stukje* de vorm *stukje* gehoord, zelfs uit de mond van personen die zouden zeggen dat het *stukje* moet zijn (p. 109, noot 3).<sup>8</sup> Dezelfde uitspraak is heel frequent in de idiomatische uitdrukking (hier fonetisch weergegeven) *ət boekie om (gəgaan)* ‘gestorven’, die als bijzonder informeel, zelfs slangachtig wordt getypeerd (p. 230, noot 1).

Er zijn meer voorbeelden waaruit blijkt dat Logeman een scherp oor heeft en bovendien verschillen in uitspraak ook weet te plaats. Zo merkt hij naar aanleiding van de variatie

6 Ze zijn onvergelijkbaar met de speak-and-act-oefeningen van zijn tijdgenoot Hubertus Elffers, die sterk overeenkomen met de aanpak van François Gouin (1831-1896) (Van der Wal 2008:226-228).

7 Ook in zijn beknopte grammatica neemt Logeman *zələ* bij de 1<sup>e</sup> en 3<sup>e</sup> persoon meervoud als variant van *zula* op (p. 344).

8 Het gebruik van het diminutiefsuffix *-ie* komt in het gesproken Nederlands van de achttiende eeuw en in egodocumenten uit die tijd veel voor (Van der Wal 2006 en 2007). Zoals bekend is dit diminutiefsuffix in het Afrikaans regel geworden.

*mijn vrind/vriend* op dat er een vorm halverwege het geaccentueerde *mein* en het ongeaccentueerde *mə* bestaat, namelijk *mən*, dat soms als *m'n* wordt geschreven (p. 48, noot 2). De uitspraak *vrint* behoort naar zijn zeggen tot de gewone spreektaal, de variant *vriënt* komt alleen in formele, plechtige stijl voor (p. 52). Ook de vorm (*hij*) *beeft* wordt door verscheidene sprekers in gewone spreektaal vervangen door *hêt*' (p. 48, noot 1).

Logeman signaleert eveneens registersverschillen bij woordparen met een morfologisch verschil: de aan- of afwezigheid van het prefix *ge-*. Tegenover het formele *geheel* (adjectief), *geraken*, *gemakkelijk* ('book-Dutch, also spoken Dutch') staan het informele, spreektaalige *heel*, *raken*, *makkelijk* (pp. 62-63, noot 3; p. 192, noot 2; p. 220, noot 2). Andere woordparen die de tegenstelling tussen formeel of schrifttalig en informeel of spreektaalig weerspiegelen, zijn onder meer de werkwoorden *beproeven/poogen* versus *probeeren* (p. 102, noot 1), *spreken* versus *praten* (p. 77, noot 2), *verzoeken* versus *vragen* (p. 112, noot 2), *zenden* versus *sturen* (p. 199, noot 2), *zien* versus *kijken* (p. 114, noot 1) en de variaties *bevreest* versus *bang* (p. 174, noot 2), *gaarne* versus *graag* (p. 166, noot 1), *genoegen* versus *plezier* (p. 110, noot 2), *moede/vermoed* versus *moe* (p. 102, noot 2), *reeds/alreeds/alreede* versus *al* (p. 100, noot 1), *somtijds* versus *soms* (p. 77, noot 3), *tot* versus *tegen* (*ik zeg tot/tegen hem*, p. 150, noot 1), *zeer* (bijwoord van graad) versus *heel* (pp. 62-63, noot 3), *zelden* versus *bijna nooit* (p. 144, noot 1). Het zijn in veel gevallen registersverschillen die nu, een eeuw later, nog bestaan.

Opmerkelijk is dat varianten die in het standaardtalige Nederlands van de achttiende eeuw niet meer voorkwamen toch nog begin twintigste eeuw gesignaleerd worden. De varianten *mot*, *most*, *gemotte* worden zonder verdere kanttkening naast *moet*, *moest*, *gemoete(n)* vermeld (p. 364). Voor de variatie *bracht/brocht*, *gebracht/gebracht* wordt opgemerkt dat die tot de gesproken taal beperkt is; in geschreven taal komt *brocht/gebracht* niet voor (p. 363). Ook het gebruik van het persoonlijk voornaamwoord *mijn*, dat al in de achttiende eeuw niet meer in gedrukte teksten, maar wel in egodocumenten voorkwam, wordt door Logeman becommentarieerd (Van der Wal 2006 en 2007). Hij signaleert dat de objectsvorm *mijn* (bij het persoonlijk voornaamwoord *ik*) in *zij is tegelijk met mij/mein opgestaan* volgens de grammatica verkeerd is, maar dat die vorm desondanks voortdurend gebruikt wordt. Dat ontlokt hem (p. 113, noot 4) de karakteristieke uitspraak "This is a pity...for the grammars."

## 5. Logemans visie op grammatica

Logeman is dus bepaald geen slaafs volger van grammaticale voorschriften. Hij bekritiseert ook de onderscheidingen die sommige grammatici verzinnen om aan variatie betekenis te geven. Zo zou *te zes uur* precies om 6 uur betekenen en *om 6 uur* ongeveer om 6 uur. Die twee varianten betekenen echter precies hetzelfde; het verschil ligt in het schrifttalige *te zes*

---

9 In het grammaticale gedeelte merkt Logeman op dat *mein* in 'very familiar style' voorkomt, om nadruk te leggen.

uur tegenover het gewone *om* zes uur (pp. 220-221, noot 3).<sup>10</sup> Traditionele onderscheidingen zoals het onderscheid tussen *naa* (= after) en *naar* (= towards) relateert hij aan het soort van taalgebruik door op te merken dat dit verschil in geschreven taal altijd wordt gemaakt en soms door zorgvuldige sprekers in gesproken taal (p. 51, noot 1). Ook voor de bekende *dan/als*-variatie na de comparatief wijst hij erop dat *dan* in grammatica's wordt voorgeschreven en vereist is in geschreven taal, maar dat *až* (*als*) in gesproken Nederlands wordt gehanteerd (p. 301, noot 2). Alleen personen die formeel spreken, gebruiken *dan* ook in gesproken Nederlands (p. 333).

Logeman heeft zijn grammatica nadrukkelijk als de eerste grammatica van het gesproken Nederlands gepresenteerd ('the first Grammar of *Spoken* Dutch ever written', voorwoord 1896) en dat roept de vraag op waarin deze grammatica van andere grammatica's verschilt. Zijn indeling in vier hoofdstukken die achtereenvolgens de belangrijkste woordsoorten behandelen, is in elk geval traditioneel: hoofdstuk 1 het nomen, hoofdstuk 2 het adjectief (waaronder ook het lidwoord valt), hoofdstuk 3 de pronomina en hoofdstuk 4 het werkwoord. Het vijfde hoofdstuk gaat echter over sandhi, een ongebruikelijk onderwerp in grammatica's, en de keus hiervoor heeft alles te maken met de aandacht voor de gesproken taal. Die aandacht blijkt ook bij de behandeling van de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden: daar worden zowel de beklemtoonde als de onbeklemtoonde vormen genoemd. Bovendien wordt benadrukt dat aanwijzende, vragende en betrekkelijke voornaamwoorden in gesproken Nederlands niet worden verbogen. De enige flexie bij substantieven in gesproken Nederlands is de aanduiding van bezit met de toevoeging van een *-s*: *mə/mein vaadərs/moedərs* (p. 328). Daarbij wordt echter opgemerkt dat een ander (syntactisch) patroon veel vaker voorkomt: *mə broer žən stok, mə tantə ər pantofəls* en in 'very familiar style' *hier žein də jongəs dər lui jusə*.<sup>11</sup> Ook opvallend is dat Logeman syntactische patronen noemt zoals *aan het doen žijn; Jan, je žit weer te praten*, die zelden in contemporaine grammatica's worden vermeld (p. 67, 76 en 345). Soms geeft hij zelf expliciet aan dat bepaalde verschijnselen vrijwel niet in (school)grammatica's worden gesignaleerd. Dat is het geval met de beleefde imperatief: *Doet u geen moeite* (p. 110, noot 4) en met een imperatief uitgedrukt door een infinitief of een voltooid deelwoord zoals in *nou kinderen goed luisteren/goed geluisterd* (pp. 238-239, noot 1). 'School Grammars generally ignore this fact of the living language' is een opmerking die nog tot ver in de twintigste eeuw van toepassing is geweest voor deze alternatieve imperatiefpatronen die nu wel in de ANS en in de *Regels van het Nederlands*, een grammatica voor anderstaligen (Florijn e.a. 2004), zijn te vinden.

Logeman relativeert het belang van grammatica: de taalgemeenschap beslist (onbewust) in haar taalgebruik wat correct of incorrect is en 'if usage alters, Grammar must alter' (p. 38). Daarmee vallen de nodige taalregels en taalvoorschriften af, zeker wanneer je de na-

10 'This is one of the very numerous instances of a writer of a Grammar evolving rules "out of his inner consciousness" [...]; stating what he thinks *ought to be* instead of stating what *is*' (p. 220-221, noot 3).

11 Logeman maakt hier toch een observatiefoutje. We zouden verwachten: *mə tantə dər pantofəls*.

druk legt op gesproken Nederlands. Hoe krijgen de taalleerders de noodzakelijke basale kennis van de Nederlandse grammatica nu gepresenteerd? In zeker twee opzichten blijkt Logeman een onconventionele aanpak te hebben. Bij de behandeling van het getal neemt hij bij het nomen het meervoud als uitgangspunt. Dat meervoud moeten de gebruikers van zijn boek uit hun hoofd leren. De eenvoudige regel is vervolgens: alle zelfstandige naamwoorden eindigen in het meervoud op een sjwa (geschreven als *-en*) of een *-s*; om het enkelvoud te vormen, moet je de sjwa of *-s* laten vallen. De enkelvoudsvorm wordt alleen genoemd wanneer er een complicatie in het spel is (pp. 320-325). Iets vergelijkbaars gebeurt bij de adjectieven: die worden in de oefeningen gegeven in hun ‘normale, meest gebruikte’ attributieve vorm (*rijke, warme*) waaruit door het weglaten van de slot-*e* de predicatieve vorm kan worden afgeleid. Het is een aanpak die ik niet eerder in een Nederlandse grammatica ben tegengekomen. Ook in Engelse grammatica’s is een dergelijke benadering niet te vinden, zodat het erop lijkt dat deze aanpak uit Logemans eigen koker komt.<sup>12</sup>

Die opmerkelijke aanpak lijkt voordelen te hebben voor taalleerders wanneer we die simpele regel vergelijken met de zestien regels voor meervoudsvorming in de *Elementary Dutch grammar* (1906, tiende druk) van Logemans tijdgenoot Hubertus Elffers (1906:56-58).<sup>13</sup> Bij nader inzien blijkt Logeman echter ook niet met zijn eenvoudige regel voor meervoud-enkelvoud te kunnen volstaan. Ook voor hem blijven er de onregelmatige enkelvoud en bij *kinderen, eieren* en bij diminutieven als *kindertjes*; bovendien moet er aandacht besteed worden aan het voorbeeld *koeien-koe*, aan gevallen als *duiven-duif, grenzen-grens* en aan alle gevallen waarin een lange vocaal in het meervoud correspondeert met een korte vocaal in het enkelvoud (*bladen-blad, wegen-weg, hollen-hol, steden-stad, schepen-schip*).<sup>14</sup> Daarnaast rijst de vraag hoe vanuit Logemans perspectief gevallen met twee meervouden zoals *appels, appelen* te behandelen. Dat zijn voor zijn leerlingen twee verschillende woorden die toevallig eenzelfde vorm in het enkelvoud hebben. Soms, zo signaleert hij, gaat met de variatie *-s/-(-en)* geen betekenisverschil gepaard (bijvoorbeeld in *officiers/officieren*), maar er kan ook sprake zijn van een plechtiger vorm of van figuurlijk tegenover letterlijk gebruik zoals in *de appels aan de boom* tegenover *de appelen der tweedracht*.<sup>15</sup>

---

12 Ik dank dr. Frans Wilhelm (Nijmegen) voor het nagaan van een groot aantal Engelse grammatica’s van voor 1896 op dit punt. Het is interessant dat bij het huidige leren van een Scandinavische taal soms het meervoud als uitgangspunt wordt genomen (informatie uit een anonieme bron op de door mij in een weblog gestelde vraag).

13 Vergelijk ook de uitvoerige behandeling van meervoudsvorming in de ANS (Haeseryn e.a. 1997:165-184). Daartegenover biedt *De regels van het Nederlands* (Florijn e.a. 2004) een vrij eenvoudig systeem.

14 Ook moet hij signaleren dat sommige woorden als *kleertjes, voorouders* geen enkelvoud hebben en weer andere woorden (*het heelal, het zuiden, luiheid*) alleen maar in het enkelvoud worden gebruikt.

15 In dit verband noemt hij ook een voor ons opmerkelijk verschil tussen *de leraren der Kerk* tegenover *de leraars van een school*.

## 6. Logeman in contemporaine context

Bij de tweede druk heeft Logeman zijn boek aanmerkelijk uitgebreid door aan de dialogen en oefeningen consequent vertalingen in het Afrikaans van de hand van Van Oordt toe te voegen. Het zijn vertalingen waarmee Van Oordt getracht heeft het midden te vinden tussen het vaak niet meer begrepen 'High-Dutch' (= Nederlands zoals gesproken in Nederland) en het 'Kombuis-Hollans' (keuken-Nederlands) van de 'uneducated coloured servants' (voorwoord tweede druk). In het laatste kwart van de negentiende eeuw was het Afrikaans onderwerp van wetenschappelijk debat geweest. In 1875 had Johannes Brill (1842-1924), zoon van de Utrechtse hoogleraar Nederlands en vaderlandse geschiedenis Willem Gerard Brill (1811-1896), en hoofd van het Grey College in Bloemfontein, in zijn lezing 'De landstaal' aangegeven het Afrikaans al als volwaardige taal te beschouwen. Hij had het Afrikaans als object van wetenschappelijk onderzoek verdedigd en betoogd dat het Afrikaans en niet het Hollands de landstaal van Zuid-Afrika was (Noordegraaf 2004:171-173). Ook Logeman heeft het Afrikaans in artikelen en lezingen verdedigd. Zo stelde hij in een lezing in 1903 dat het Afrikaans zich op natuurlijke wijze ontwikkeld had uit het zeventiende-eeuws Nederlands en dat het 'most certainly existed and was appreciated and spoken daily by thousands'.<sup>16</sup> Logeman stelt zich, dus net als Brill, op een modern taalwetenschappelijk standpunt tegenover degenen die het Afrikaans niet als een volwaardige taal wilden beschouwen.

Op het gebied van taalverwerving en taaldidactiek hebben we gezien dat Logeman onconventionele standpunten inneemt. Nu was er in de laatste decennia van de negentiende eeuw, met W. Viëtors *Der Sprachunterricht muss umkehren* (1882) als aanzet, de vernieuwende Reformbeweging ontstaan, een didactische aanpak waarin spreken en luisteren bij het leren van een tweede taal centraal werden gesteld. Belangrijke uitgangspunten waren dat bij taalverwerving het gebruik van de moedertaal zo veel mogelijk vermeden werd, dat leerlingen samenhangende teksten aangeboden moesten krijgen en dat ze niet direct met grammaticale regels geconfronteerd dienden te worden (zie onder andere Wilhelm 1994). Sluit Logeman zich nu met zijn *How to speak Dutch* bij deze Reformbeweging aan? Het is duidelijk dat hij met zijn leerboek *in het Engels* het eerste principe van de Reformbeweging niet volgt. Wel stemmen de Reformbeweging en Logeman overeen wat betreft de rol van de grammatica, maar er zijn verschillen. De Reformbeweging verzette zich tegen de eerdere grammaticavertaalmethode en legde de nadruk op oefening met samenhangende teksten zoals verhalen en dialogen. Bij Logeman vinden we niet alleen dialogen, maar ook vertaal oefeningen Nederlands-Engels en Engels-Nederlands. Over enige relatie met aanhangers van de Reformbeweging laat Logeman zich niet uit. Er is wel een andere, Nederlandse beweging waarmee hij affiniteit blijkt te hebben. Het is de *Taal en Letteren*-groep, waartoe onder meer R.A. Kolléwijn (1857-1942) behoorde, een groep die zoals bekend de gesproken taal vooropstelde

---

16 Het betrof een lezing voor de South African Association for the Advancement of Science (De Kock e.a. 1968-1987, I:478).

en boekentaal afkeurde. Het primair stellen van het gesproken Nederlands en Logemans herhaaldelijk wijzen op verschillen tussen gesproken taal en boekentaal sluiten helemaal aan bij het gedachtegoed van *Taal en Letteren*.<sup>17</sup>

Als we Logeman op grond van het eenvoudige leerboek *How to speak Dutch* moeten typeren, dan zien wij in hem een taalkundige met een pragmatische, onconventionele aanpak. Hij staat kritisch tegenover grammaticale regels ('if usage alters, Grammar must alter') en is geïnteresseerd in het levende taalgebruik. Bovendien heeft hij een scherp oog voor taalvariatie en stijlverschillen. Dat is het type taalkundige waarmee Ariane affiniteit heeft en met wie zij een langdurige fascinatie voor taal in gebruik deelt.

## Bibliografie

- Elffers, H. (1906). *An elementary grammar of the Dutch language. For the use of lower classes in schools*. 10<sup>th</sup> ed. Capetown: Juta.
- Florijn A., J. Lalleman & H. Maureau (2004). *De regels van het Nederlands, grammatica voor anderstaligen*. 3<sup>e</sup> [herz.] dr. Groningen [etc.]: Wolters-Noordhoff.
- Haeseryn, W. [e.a.] (red.) (1997). *Algemene Nederlandse spraakkunst*. 2<sup>e</sup>, geh. herz. dr. Groningen [etc.]: Martinus Nijhoff [etc.]. 2 dln.
- Kock, W.J. de, D.W. Krüger & C.J. Beyers (eds.) (1968-1987). *Dictionary of South African biography*. Capetown: Human sciences Research Council. 5 dln.
- Logeman, W.S. (1904). *How to speak Dutch. A simple method of learning to speak, read and understand the language*. 4<sup>th</sup> rev. ed. Cape Town [etc.]: Hollandsch Afrikaansche uitgevers-maatschappij.
- Noordegraaf, J. (2004). 'Van *Kaapsch-Hollandsch* naar *Afrikaans*: visies op verandering'. In: S. Daalder, T. Janssen & J. Noordegraaf (red.). *Taal in verandering. Artikelen aangeboden aan Arjan van Leuvensteijn bij zijn afscheid van de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam*. Amsterdam [etc.]: Stichting Neerlandistiek VU [etc.], 169-184. (Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU 44).
- Wal, M. van der (2006). *Onvoltooid verleden tijd. Witte plekken in de taalgeschiedenis*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Oratie Leiden.
- Wal, M. van der (2007). 'Eighteenth-century linguistic variation from the perspective of a Dutch diary and a collection of private letters'. In: S. Elspass [e.a.] (red). *Germanic language histories 'from below' (1700-2000)*. Berlin [etc.]: Mouton de Gruyter, 83-96. (Studia linguistica Germanica 86).
- Wal, M. van der (2008). 'Nederlands leren in Zuid-Afrika: de aanpak van schoolmeester Hubertus Elffers (1858-1931)'. In: L. van Driel & Th. Janssen (red.). *Ontbeven aan de tijd*.

---

17 Logeman vermeldt veel belangstelling te hebben voor de grammatica van gesproken Nederlands die de redacteuren van *Taal en Letteren* hadden aangekondigd. Hij heeft helaas slechts van R.A. Kollewijns artikel over de geslachten gebruik kunnen maken.

*Linguïstisch-historische studies voor Jan Noordegraaf bij zijn zestigste verjaardag.* Amsterdam [etc.]: Stichting Neerlandistiek VU [etc.], 223-232. (Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU 57).

Wilhelm, F. (1994). 'J.C.G. Grasé als exponent van de Nederlandse Reformbeweging'. In: *Meesterwerk, 1*, 36-48.